

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннарының 1985 чылда социалистиг хүлээлгелери

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустун Тийлалгезинин 40 чылын, СЭКП-ниң XXVII съездинин чаа-чаа чединишкннер-биле уткуур дээш Совет Тываның ажылчы чоннары 1985 чылда дараазында хүлээлгелерин алган.

Үлетпүр талазы-биле

Бүдүрүлгениң ажыктын болгаш ажылдын шынарын бедидер, күш-ажылдын сагылга-чурумун быжылгаар, ажылдаар черлеринге аттестацияны чорудар талазы-биле хемчеглерин боттандырбышаан, күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн пландан ажыр 1 хуудан эвээш эвес бедидерин хандырар. Бот-үнеин планда көрдүнгенинге удур 0,5 хуу чингедир болгаш 590 муң рубльдин арыг орулгазын немей алыр.

Продукцияны бүдүрүр, сайгарар хемчээлинин, кылыгларын хей нуруузуң бүдүрүп үндүреринин талазы-биле 1985 чылдын Күрүне планын бо чылдын декабрь 29-ка чедир күөсөдир. Пландан ажыр 1,4 миллион рубльдин үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрер болгаш сайгарар. Бар күчүлериң ажылгадың экижидер болгаш пландан ажыр 40 муң тонна хөмүр-дашты тывар, 6 муң тонна даг-дүгүн, 520 кубометр чып эптээр демір-бетонну, 1 муң кубометр дилиг материалдарын бүдүрүр. Продукцияны бүдүрүп үндүреринин немей өзүлдесинин 90-дан эвээш эвес хуузуң күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн өзүлдесинин күсели-биле чедип алыр. Чонга херектиг 650 муң рубльдин барааннарын планга немей бүдүрүп үндүрер. Керээлер өзүгар продукцияны чорудуп бээрин бүрүн хемчээли-биле чогуур хуусаазында күөсөдир.

Бүдүрүлгелерге бедик бүдүрүкчүлүг 110 единицадан эвээш эвес дериглерин база машиналарын тургузар болгаш шингээдип алыр. Чаа техниканы болгаш чаартыкчы саналдарын шингээдиринин күсели-биле чылда 700 муң рубль түнге экономиктиг ажыкты алыр болгаш 40-ден эвээш эвес кижини өске ажылдарже хостаар.

Бүдүрүп үндүрүп турар продукциянын шынарын улам ыңай бедидер талазы-биле хемчеглеринин комплекзинин боттандырар. Экижиткен шынарлыг болгаш «Н» индекстиг продукцияны бүдүрүп үндүрерин 15 хуу көүөдөдир, шынарын башкарынын системаның 3 бүдүрүлгелерге шингээдип алыр.

Продукциянын болгаш кылыгларын 84 чаа хевирлерин, оон иштинде чонун хергел бараннарын 76 чаа хевирлерин бүдүрүп үндүрерин шингээдип алыр. Нормативтен артык курлавырларын, бүдүрүкчү эвес чидиргелерин кызырарын, одалга-энергетика болгаш материалдыг курлавырларын чөп ажылгаарын күсели-биле оларын камнаар талазы-биле доктааткан даалгаларын чугаажок күөсөдесин хандырар. Чиг этти, материалдарын болгаш одаар чүүлдү 500 муң рубль түнге немей камнаар болгаш камнап алдыгган курлавырлар-биле 2 хун ажалдаар.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустун Тийлалгезинин 40 чылынга чедир пландан ажыр 500 муң рубльдин үлетпүр продукциязын бүдүрүр болгаш сайгарар.

Күш-ажылды организастаарын болгаш анаа идиг бээринин бригада хевирлеринин улам ыңай хөгжүлдесин хандырар. Бригада керээзинин аргазын өзүгар ажалдап турар ажылчынарын салып оларын нинти санынын 70 хуузуңа чедир көүөдөдир.

1984 чылдазы-биле деннээрге, ажыл шагынын чидирин күш-ажылды болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун улам-на быжылгаарын күсели-биле бир ажылчыга онааштыр 10 хуудан эвээш эвес кылдар кудуладыр. Массалыг профессионаларын 1000 ажылчынарын белеткээр, 1300 кижинин мергежилди бедидер болгаш оларын холушак профессионаларга өөредир. Геология-шинчилел ажылдарын ажыктын бедидер талазы-биле хемчеглерин боттандырар. Тудуг материалдары бар ийн черлерин, Шинчилгениң минералдыг суглардыг черин болгаш мал одарларын суг-биле хандырар ийн скважинаны ажылдаар кылдыр шингээдип алыр. Чангыс-Хадичин хөмүр-даш бар черин эчизинге чедир шинчилээрин хуусаа бетинде доозар.

Үлетпүр бүдүрүлгелеринин дузалал ажыл-агыйларынга 60 тоннадан эвээш эвес этти, 110 тонна картофельди, 50 тонна ногааны бүдүрер.

Капитал тудугнуң талазы-биле

Капитал тудуун үндесини-биле экижидер, тудуг-монтаж ажылдарын хемчээлин улагаттырар, капитал салышкыннарын ажыктын бедидер талазы-биле хемчеглерин боттандырар.

Материал-техниктиг болгаш күш-ажыл курлавырларын ажылгалга киирер объектилерге мөөң-ээринин, камналганың чурумун шынгы сагырынын, күш-ажылды организастаарын сайыраңгай-жыдарын, күш-ажылдын сагылга-чурумун быжылгаарын, мурнакчы аргаларын шингээдип ажылгаарын күсели-биле доозулбаан тудугнуң хемчээлин 1984 чылдын деннелинге удур 10 хуу кызырар болгаш бүдүрүлге күчүлериң, чуртталга бажынарын база өске-даа объектилерин ден-дески ажылгалга киирерин чедип алыр.

Тудугта хол-биле күөсөдир күш-ажыл чарыгдаларын элээн кызырар, тудуг-монтаж организацияларын бедик бүдүрүкчүлүг машиналар-биле, механизмиер, автотранспорт-биле хандырарын үргүлчүлүг, оларын ажылдаарын экижидер, ажалдаар элэээн бедидер. Тудуг бүдүрүлгезинин индустриализастаттыг деннелин бедидер болгаш конструкцияларын болгаш бедилерин заводка белеткээр хемчээлин улагаттырар, ажыктыг чаа материалдарын ажылгаарын калбартыр.

Тудуг индустриязынын, үлетпүр тудуг материалдарын болгаш бодунун бүдүрүлге баазынын объектилерин база бүдүрүлгелерин тудурачкан объектилерин уландырар. «Тудуг кезектер» комбинаттын улуг панеледен бажын тудар пегинин тудуун Тудугжунун хүмүнге чедир доозар. Улуг-Хем, Сүт-Хөл болгаш Каа-Хем районнарада сезонуг үеде

тууйбу бүдүрер пехтерин хуусаа бетинде тудар.

Ажылдаарышкынның бүгү аргаларын күсели-биле 129 муң дөрбелчин метрден эвээш эвес нинти шөлүг чуртталга бажынарын, школа назыны четпез бичин уругларын 890 олуттуг албан черлерин, 1920 өөреникчи олуттуг нинти билгил школарын, 1200 олуттуг клубтарын тудар. Чуртталга бажынарын 40 хуудан эвээш эвесин бо чылдын баштайгы чартында ажылгалга киирер.

Агроүлетпүр комплекзинин объектилерин чогуур үезинде болгаш хуусаа бетинде ажылгалга кииреринче күженишкыннерин уландырар. Күрүнениң капитал салышкыннарын күсели-биле 2200 баш мыйыстыг бода малга, 26 муң хойга кажаларын, 80 муң дагаа кирер черин тудар болгаш 1,3 муң гектар сугаттыг черлерин, 65 муң гектар сугаттыг одарларын ажылгалга киирер.

Объектилерин катап кылыр чүүлдер чокка, «эки» болгаш «кончуг эки» деп үнелээшкынниг кылдыр ажылгалга киирер. Тудугну организастаарын депшилгелиг хевирлерин бүгү тала-биле хөгжүдөр. Инженер белеткелениң деннелин бедидеринге болгаш бүдүрүлге-техниктиг четчелээшкынге үндесилээш, шууштурулгалыг бригада керээзин бүгү-ле черлерге непередиринге байдалдарын тургузар. Тудуг-монтаж ажылдарын 45 хуудан эвээш эвесин ол арга-биле күөсөдир.

Тудугта күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн планныг даалгалардан ажыр 1 хуу бедидер, ажылдарын бот-үнезин 0,5 хуу немей чингедир.

Пландан ажыр 440 тоннадан эвээш эвес цементин, 500 кубометр тудуг ыжынын материалдарын, 110 тонна металлды, 80 муң кезек тудуг тууйбузуң, 350 муң киловатт-шак электрэнергияны камнап алыр болгаш организация бүрүзү камнап алган материалдар-биле ийн хүн дургузунда ажалдаар.

Тудуг болгаш холушак профессионаларга 1550 кижин өөредир, 1500 кижинин мергежилни бедидер. Бүдүрүлгени организастаарын болгаш эргелеп башкарынын сайыраңгайжыдарын, чүдүрер, дүжүрер ажылдарын механизастаарын, күш-ажылдын сагылга-чурумун быжылгаарын күсели-биле ажыл шагынын чидирин 12 хуу эвээжидер, 70 ажылчынарын дузалал ажылдарында хостааш, кол бүдүрүлгеге ажылгаар.

Агроүлетпүр комплекзинин талазы-биле

Бүдүрүлгени интенсификаастаарыңа, материалдыг, күш-ажыл болгаш сан-хөө курлавырларын улам ажыктыг ажылгаарыңа, ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазын, бригада керээзин болгаш күш-ажылды организастаарын база анаа идиг бээрин депшилгелиг өске-даа хевирлерин шингээдиринге, чер болгаш мал ажылынын технологиерин экижидеринге, зона системаларын комплекстиг шингээдип алырыңа үндесилээш, көдээ ажыл-агыйын болгаш агроүлетпүр комплекзинин өске-даа адырларын шалкын хөгжүлдесин чедип алыр.

Тарылга шөлдеринин гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 11,9 центнер тарааны, 102 центнер картофельди, 177,5 центнер ногааны, 180 центнер силос культураларын, сугаттыг шөлдеринин гектар бүрүзүнден—18,5 центнерден эвээш эвес тарааны, хей чылдыг 30 центнер сиегени алыр.

Күрүнеге 31 муң тонна тарааны, 4,0 муң тонна ногааны, 25,1 муң тонна этти, 30,2 муң тонна сүттү, 1375 тонна дүктү (дүктүг херек кырында децизин өзүгар), 30,2 миллион чуурган садар. Мал кыштагалашкынның организастыг эрттирер. 1986 чылдын январь 1-ге чедир 1985 чылдын январь 1-де деннелге хамзаарыштыр мыйыстыг бода малдын баш саны 2,5 хуу, оон иштинде инектерин—1,2 хуу, хой болгаш өшкүнү—2,0 хуу, хаваннарын—4,5 хуу, чылгы малдын—2,8 хуу, куштуң—8,6 хуу өстүрер.

Оодаар 100 баш мал бүрүзүнден ортумаа-биле 80 бызааны, 85 хураганнарын болгаш анайларын, 75 кулуннарын, 1200 хаван оодаарын доруктуруп алыр. Инек бүрүзүнден 1450 кг. сүттү саар, хой бүрүзүнден 2,2 кг. дүктү кыргың, дагаа бүрүзүнден—216 чуурган алыр.

Чазын чаштырар культураларын бүгү үрезинерин апрель 10-га чедир чаштырар деннелге дүүшкен бедик шынарлыг кылдыр белеткээр, көдээ ажыл-агыйнын чаксы тарылга техниказынын белеткелин доозар.

Камнап алдыгган одалга-энергетиктиг курлавырлар-биле ийн хүн дургузунда ажалдаар, ол сорулга-биле 114 тонна бензинин, 122 тонна дизель одаар чүүлүн, 1820 тонна хөмүр-дашты, 276 муң киловатт-шак электрэнергияны камнап алыр.

Сельхозтехкумунун бүдүрүлге коллективтери 900 тракторларын, 230 тараа комбайнарын, 960 дизель моторларын септээр болгаш 1520 тракторларын, оларын иштинде К-700 болгаш Т-150 хевирин бүгү тракторларын, а ол ышкаш тараа ажаап алыр 350 комбайнарын болгаш мал чемнерин белеткээр 160 комбайнарын, сугтарылганың бүгү техниказынын, саалда болгаш соодуга установказынын, витаминиг сиег далганың бүдүрер агрегаттарын, мал чемнерин болбаазырадыр пехтерин болгаш нефтинин склад дериглеринин техниктиг ажаалдаарын хандырар. 4,4 муң мал турар черлиг мыйыстыг бода мал фермаларын комплекстиг механизастаар.

Хлеб продуктулар эргелениң бүдүрүлге коллективтери 37,0 муң тоннадан эвээш эвес комбинаторнарын болбаазырадыр кылыр, күш-ажылдын планныг бүдүрүкчүлүгүн 2,1 хуу бедидер.

Бияш ажыл-агый министрствозунун системаның ажылдакчылары 2100 гектар черге ыяштарын турар олутуру, 310 гектарга ыяш камгалалынын куржагыларын тургузар, хоорайларын, районнар төптөрүн ногаанчыдарыңа 30 муң саныг анык ыяштарын өстүрер.

Анырар-тывыш ажыл-агый эргелениң коллективтери күрүнеге өлүк дузаарын планын 104,6 хуу, үнелиг кештерин болгаш өске-даа чиг этти—100,2 хуу күөсөдир, 50 муң рубльдин барааныг продукциязын пландан ажыр сайгарар.

Транспорт болгаш харылзаа талазы-биле

Транспорт аймаан ажыктыг ажылгаарын, ажык чок сөөртүлгелерин болдурбазынын, хандырылгак культуразын бедидеринин күсели-биле улус ажыл-агыйнын болгаш чурттакчы чонун транспорттуң база харылзааның бүгү хевирлеринге негелде-хергелелин элээн долзуу-биле хандырарын чедип алыр.

Нинти ажылгалдын автомобиль транспортуң бүдүрүлгелери чүк сөөртүрүнүң база пассажир аргыштырарын планын бо чылдын декабрь 30-ге чедир күөсөдир, пландан ажыр улус ажыл-агыйнын чүкүн 27 муң тоннаны сөөртүр, 104 муң пассажирин аргыштырар.

Күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн планнаттыганыңдан бир хуу өстүрер, чүк сөөртүлгезинин база пассажир аргыштырарыңа бот-үнезин планга немей 0,5 хуу чингедир талазы-биле даалганы ажыр боттандырар. 1984 чылдынга деннээрге, чүк автомобильдеринин техниктиг белениниң коэффициентин 5 хуу, автобустарын—5,6 хуу, оларынч орукка ажалдаарын үргүлчүлелдин — 1 хуу өстүрер. Автобустарын хоорайда болгаш хоорай чоогунда маршруттарга шинчээшкынниң үзүк чок болурун 96 хуу, хоорайлар, суурлар аразыңа чорутурун—99 хуу чедирер. Чаа үш маршрутту ажалдаар.

Чаа техника болгаш мурнакчы технология талазы-биле 24 хемчегин шингээдип алыр, оон күсели-биле чыл дургузунда 142 муң рубль түнүг экономиктиг ажыкты алыр.

Автомобиль оруктарын тударын, септээринин болгаш эки байдалга тургузарын шынарын экижидер. Кадыг шывыгыг 60 километр орукту тудар болгаш ажылгалга киирер.

Хем транспорту-биле чүк сөөртүрүнүң планын бо чылдын октябрь 1-ге чедир күөсөдир, пландан ажыр улус ажыл-агыйнын 3 муң тонна чүкүн сөөртүр, күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн планнаа-нындан 1 хуу бедидер, сөөртүлгени бот-үнезин немей 0,5 хуу чингедир. Судноларын экижидиринин эгелеге чедир хуусаадан 10 хонук эрте белеткээр. Саян-Шушенкиниң суг шыгжамыры-биле чүк сөөртүлгени болгаш пассажир аргыштыраргазын организастаар талазы-биле комплекстиг хемчеглерин боттандырар.

Агаар транспорту-биле пассажир аргыштырарын планын бо чылдын декабрь 30-ге чедир күөсөдир, пландан 1000 пассажирин аргыштырар. Ужар чүүлдү улус ажыл-агыйыңа ажылгаарын беш чыл планын 1985 чылдын ноябрь 7-ге чедир күөсөдир. Күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн планнаттыганындан ажыр 1 хуудан эвээш эвес өстүрер, агаар оруу-биле сөөртүлгени бот-үнезин 0,5 хуу немей чингедир. Самолеттарын болгаш вертолёттарын доктаамаал чорударын нормадан 0,5 хуу бедидер.

Харылзаа аймааның ажылын экижидер. Ачы-дузаның бүгү хевирлеринин планын бо чылдын декабрь 30-ге чедир күөсөдир, пландан ажыр 55 муң рубльдин ачы-дузаның чонга чедирер.

Күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн өстүреринин планын 1,2 хуу ажыр күөсөдир болгаш харылзаа ачы-дузанын бот-үнезин 0,6 хуу немей чингедир. Харылзааның Кызыл—Тоора-Хем, Кызыл—Туран аразында радиотелевизион шумуун ажылгалга киирер. Чартык автоматчыкан телефон харылзаанын аппаратуразын Чадаана хоорайга болгаш Бай-Хаак суурга тургузар база шингээдип алыр.

Технологияны сайыраңгайжытканынын, күш-ажылды организастаарын экижиткенинин, одалга-энергетика курлавырларын ажыктыг ажылгаанынын, ону чарыгаарын көрдүгүн нормазын кызырганынын күсели-биле транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелеринге доктааттыгган даалгага немей 150 тоннадан эвээш эвес бензинин, 235 тонна дизель одаар чүүлдү, 700 ажыг комплект автомобиль дугуун, 65 муң рубльге өске-даа материалдарын база артык кезектерин камнап алыр. Ийн хүнүн камнаттыгган материалдыг курлавыр-биле ажалдаар. Ажыл шагынын чидирин 10 хуудан эвээш эвес кызырар. Бүдүрүлгеге 200 муң рубль экономиктиг ажыкты киирер 270 чаартыкчы саналды шингээдип алыр. Массалыг мергежилдин 600 ажылдакчызын белеткээр, 670 кижинин мергежилни бедидер.

Садыг болгаш ниитиниң чеменилгезиниң талазы-биле

Садыгны организастаарын, бүдүрүлгелеринин техниктиг эде деринишкынниң, барааны садыгын методтарын сайыраңгайжыдарын деннелин бедидерин хандырар, хандырылганың культуразын бедидер.

Үрүмкеп садар бараан саарылгазынын күрүне планын бо чылдын декабрь 30-ге чедир күөсөдир, пландан ажыр чонга 900 муң рубльдин барааны садар. Күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн өзүлдесин күсели-биле бараан саарылгазынын хемчээлин садыга 80 хуу, ниитинин чеменилгезинге—100 хуу өстүрерин хандырар. 4 миллион рубльге бараан курлавырларын немей дилеп тывар. Барааны садарын хуусаазын кызырар, бот-орулга-чарылганы быжылгаар, саарылга чарыгдалын кызырар тургаш, бүдүрүкчүлүг эвес чарыгдаларын эвээжидерин чедип алыр, анаа үндесилээш, пландан ажыр 130 муң рубльдин арыг орулгазын алыр. Боттарынын бүдүрүп турар продукциязынын деннелгүүрүн ниитинин чеменилгезинин нинти саарылгазынга 78,1 хуу чедирер, чартык фабрикаларын, кулунар болгаш кондитер кылдыгларын садарын калбартыр. Бараан-материал үнелиг чүүлдерин бүдүн-бүрүн турарын хандырар.

25 муң рубльге чиг этти, материалдарын, одаар

чүүлү, электри энергиязын камнап алыр болгаш чылдын ийн хүнүн ол чүүлдер-биле ажалдаар.

1980 дөрбелчин метр садыг, 8800 дөрбелчин метр склад шөлдерин, 800 тонна ногаа шыгаар черин ажылгалга киирер. Садыг-технологтуг дериг-херекселдерин 920 единицазын тургузар болгаш шингээдип алыр. Бараан саарылгазынын нинти хемчээлинин 51 хууун барааны боттары шилип алыр арга-биле садар, ярмаркаларын, базарларын, делгеп садыглаашкынны 400-тен эвээш эвести чорудар.

Көдээ ажыл-агый продукциязынын бүгү хевирлерин белеткээринин чыл планын декабрь 26-га чедир күөсөдир, ону пландан ажыр 100 муң рубльге садып алыр. Дузалал ажыл-агыйларга 200 тонна кон этти бүдүрер.

Массалыг мергежилдин 610 ажылдакчызын белеткээр, 420 кижинин мергежилни бедидер. 1984 чылдынга деннээрге, ажыл шагынын чидирин 25 хуу кызырар.

Чоннуң амыдырал хандырылгак болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый талазы-биле

Чоннуң амыдырал хандырылганын чыл планын декабрь 29-ка чедир күөсөдир, чонга 60 муң рубльдин ачы-дузанын немей чедирер. Чурттакчы чоннуң кижин санынга хамзаарыштыр ачы-дуза чедирелгени, 1984 чылдаазыңа деннээрге, 3 хуу өстүрер. Ажылчы чоннарын ажалдап турар черинге дорт чедирер ачы-дуза хевирлерин калбартыр, комплекстиг хүлээп алышкынның 5 пунктузун ажалдаар. Ачы-дузаның 23 чаа хевирин шингээдип алыр болгаш боттандырар, чаа дериг-херекселдерин 60 единицазын тургузар. Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринин ажалдаар чурумун сайыраңгайжыдарын уламчылаар.

Күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн планнаттыганындан 1 хуу бедидер. Доктааттыгган даалгага немей 50 муң киловатт-шак электри энергиязын, 60 тонна чигелгезин одаар чүүлү болгаш өске-даа материалдарын 5,5 муң рубльге камнап алыр, камнаттыгган чиг эт, материалдар болгаш одалга-энергетика курлавырлары-биле 2 хүнде ажалдаар.

Коммунал ачы-дуза чедирелгенин болгаш чуртталга шөлү септээринин талазы-биле кол-кол хевирлерин чыл планын декабрь 29-ка чедир күөсөдир. Күш-ажылдын бүдүрүкчүлүгүн планга немей 1 хуу бедидер, 50 муң рубльдин немелде коммунал ачы-дузанын чедирер. Даалгага немей 1,8 миллион киловатт-шак электри энергиязын, 208 тонна чигелгезин одаар чүүлү болгаш 47,8 муң рубльге өске-даа материалдарын камнап алыр, 2 хүнүн камнаттыгган курлавырлар-биле ажалдаар.

Экономиктиг ажыктын 14 муң рубль 18 чаартыкчы саналдарын шингээдир, 2 муң ажыг квартирага газ киирер.

Хоорайларын болгаш чурттакчылыг суурларын чаагайжадылганын база ногаанчыдылганын моон сонгаар-даа боттандырар.

Амыдырал хандырылга болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелеринге база организацияларыңа массалыг мергежилдин 260 ажылчынын белеткээр, 470 ажылдакчынын мергежилни бедидер, кол-кол мергежилдерин ажалдакчыларынын ажалдаар черлерге аттестациязын чорудар.

Улус өөредилге, культура болгаш чоннуң медицина хандырылганының талазы-биле

Школаларга, өөредилге черлеринге болгаш профтехучилищелерге өөредилге-кижизилгеге ажылын сайыраңгайжыдар, нинти билгил болгаш профессионал школанын реформазын боттандырар талазы-биле хемчеглерин алыр, дээди болгаш тускай ортумак эртеминг специалистерин, массалыг мергежилдиң ажылчынарын белеткээринин шынарын бедидер. Ажылчы чоннарын, аныяктарын идея-политиктиг, күш-ажыл, мөзү-шынар, эстетиктиг болгаш күш-дамыр кижизилгезин моон сонгаар экижидерин чедип алыр. Культура бажынарын, клубтарын, кинотеатрларын, музейлерин, культураның болгаш дыштанылганын паркларын, агитация шөлдерин чурттакчы чоннуң культуруг дыштанылганын организастаарыңа ажыктыг ажылгаар. Кызыл, Ак-Довурак хоорайларга, районнар төптөринге, Хову-Аксы суурга культура-спорт комплекстеринин тудуун доозар болгаш оларын ажылын идея-кейжидер. Чогаалчылар, Чурукчулар, Композиторлар энелдеринин, Театр болгаш филармония коллективтеринин күженишкыннерин уран-чечен бедик шынарлыг чогаалдарын тургузарыңа, чоннуң культура хандырылганын экижидеринче уландырар. Бот-тыгыңы уран чүүлүн массалыг культура албан черлери хөгжүдөр.

Кадык камгалал организм, медицина албан черлери эмнелге-профилактика дузазынын шынарын болгаш культуразын бедидер, чурттакчыларын, шинчилел эртен турарын чедип алыр, санитар-гигиена пропагандазын күштелдирер.

Көдээге шөф дузазы

Үлетпүрүн, тудугну, транспорттуң болгаш харылзаанын, амыдырал болгаш садыг хандырылганын, коммунал ажыл-агыйнын, улус ажыл-агыйнын өске-даа адырларын коллективтери мал чемин белеткээринге, тараа культураларын, картофельди болгаш ногааларын ажаарыңа, агроүлетпүр комплекзинин объектилерин тударыңа, өске-даа айтырыгларын шийтпирлээринге идеялык киржир.

Хакас автономнуг областың ажылчы чоннары-биле социалистиг чарышты уламчылаар.

Социалистиг хүлээлгелерин республиканың бүдүрүлгелер, совхозтар болгаш организациялар коллективтеринге чугаалашкан болгаш хүлээп алган, СЭКП обкомунун бюрозунун, Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң, профбөлчөвүлелдин база ВЛКСМ обкомунун каттышкан хуралыңа бадылаан.

ХАРТЫГА

Бир-ле хүн дүштеки чөм сондод, Айлаңмаагын авазы урууга:
— Даштын идийн чөмгөрлөх алыр сөй, уруу—дөп чагааш, ажиллаа чоруй барган. Айлаңмаагын эжи Сайзаана чөдип келген. Эжи-биле кады ойнар дээш, ол Хартыганы чөмгөрлөх уттулган. Ыг ол хүн аштаа хүнээш.
Көжээ Айлаңмаагын бажыгынга хоорайда чурттаа турар даштын огул Борис чөдип келген. Ол чаксы дыштаныла-

гаан деп бодар силер бе? Чок. Ол чүгүлө яны-бүрү өнүгүт ку- биштер, чараш ойнаар-кыстар, сонугураар уруг чүе-дир. Ол эжи Сайзаана-биле хүндөй сайзанактап, найраалдыг кожа- лар болуп хүнээш.
Айлаңмаагын чыттырага удувас, кынгырт кылдыр чай- ганып олутуп алыр ойнаар-кы- зы бар. Ооң дугайында ол мылчаар ирлаар:
Чыттырага удувас, Шымдай тура калың. Ол-бо чүкүе чыгаанып, Ойнап ора, ирлаар. Кып-кып, кып-кып Кынгыраашпай.
Борис биле Айлаңмаагын ха- ры мырнай чачыт. Кайызы- даа үш айда төртүтүнгөн, ара- зы каш-ла хонук. Ийнээш бө- лектел кызында өөрөйи ту- ралар. Айлаңмаагын ол хүн иди чөмгөрлөх билеп кааң, Борис дүвүрөй берген.
— Хартыганы мен чөмгөрөй бе, кырган-авай? — деп, Ай- лаңмаагын авазында Борис айтырган.
— Ыңчал, ыңчал, огулм. Бо Айлаң оңу-даа чөмгөрөй биле- бес ышкылаа.
Борис кырган-авазынын чу- гаазын шала дыйнаа.
— Каш хонук билдиртпей эрт- ке. Школачыларын өөрөйи үз- си келген, Айлаңмаа авазы- биле Бористи үдөп, автобус доктаар черге келгенер. Борис олаааш саңдайла муңгартай олтурган. Ол аразында, та ка- йын чүе ийик. Хартыга бо маңнап орган. Борис оңу кө- рүп кааш, амырп, уткуштур

Талды алып, далай кеңип
Тайбың күзеп чөдип келген—
Узун салдыг Соок-Ирейге

БИЧИИ УРУГ ЫГЛАП ОРГАН...

Улус кино көрүп орган:
Улуг дайын болуп турган...
Частымышкынар
динмилтеген,
Чалым солдат өлүртүп каан.
Бичии уруг ыглап орган...
Барганыга араатанып,
Бажың-балгат ортосунда,
Балыгланган маалыр көргөш,
Фашист өөрүп каттырага,
Бичии уруг ыглап орган...
Адаларын, мелерин

ХӨРТҮК БОЛУП ХУУЛУП КААП-ТЫР

Ээргини шыкаш долгай
Эстендир саарып, чажып,
Шуугаа хат аккыр харын
Чууктап, булгааш туруп
берди.
Сонгам шидин ааар суйбап,
Сонкуг, мурун далаш эстен
Хөөң дег ак көсөй харлаар

ААС-КЕЖИКТИГ ИЕ

Хөрөжөнөшөрүнч иазы-ха- рын кым-даа айтыраар күе- вес. Ыңчаллажак Мария Акин- фиевна Золотовская бодууну харын чажырбас. Ол чоокта чаа 102 хараан.
Ол эртеннин-не бодуунд бажы- чылдык девисээринге ча- чыл суугар селгүстээр. Кыр- ганын кожалары аажок хүндү- лээр, а бир эвес унастоо эчи- ин таваржы берген болза, ооң кадымчың байдалын мыйла- ла соугулаар.
«Кадымчылаа хомудаа- рынга ынак эвес мен»— деп, Мария Акинфиевна чугаалаар. Аргалыг-ла болза эчилерин дүвүрөтпөзү бодар мен. Аны- чы назын дег чүе кайда боор, аары-даа бергилээр турдум. Ыңчаллажак эчилерин аргажок апаргаш ижер чордум. Хүнүң селгүстээр мен, дүлөсөрае буттарым истаа аары бээр, сула шимчээшкнпер кылып, массажтаар-дыр мен.
Узун назылыг москвичини кадымчыл программасы нарын эвес, оң бир кол сагып турар чүтүлү — хүн чуруму доктаа- малчытаанында: тодаргай хүн чурумуг, эртеннин-не сула шимчээшкн кыдыр, курлажа чөдир соок суй-бис чунар, арыг агаарга селгүстээр.
Бодууну хандыкшылдыг ажылы кезээде ол өөрүшкү- дүн бодууну чорур: ханын и- угулазын, хемистерин, сыр- тык хантарын оң уран хонда- ры-биле далаар кылган. Ың- чаллажак 99 хар сондод кы- рганын чарактарынын шоо кошкаан. Уе-шөвөр ажылында чарлыр ужурга таварышкан. Ол шыкаш орус болгаш фран- цуз классиктерин чогалаз-

„МЕНЭЭ СӨННӨН ТУРУНАР“

Фельетон орнунга
Совхоз төвү Солгур суурум согуналым өзүл оор. Чону база ажал-иши, чоргар шө- лөң чурттаалдыг, Малчин ки- жи малын малдан, чолаачы ки- жи ырак-уаак орукче эътта- нып, сакмалчы кижи анай, ху- раганын доруктуруп, школа- чылар эртем-билгн шигээдип ап турар. Култура, уран чүүл чоңуң эргезинде, эмилге мал- чынын кодалында чөдип турар. Бүгү чүе бурунгаар хог- жудас.
Сууруустуң чурттаачыла- рынын аразында чериң төс- көз, ижер-тир чөм тывары- ның чик аргазын дилеп чо- руур, хар-назын хы дээш анык, ол хирезинде ажил кылбас, маңгысталак амыды- ралдыг, бодун хам киж мен деп чарлап чорур, шаарлан- чак бир хөрөжөн киж ти- пил келген. Ол чон аразында, кара хөлөгө дег ол-бо бажың- чар кезип, чалчыттыны чоруп турар апарган.
Чаа чыл бүдүзүндө бл Сол- чурчун аш-чөм бараанары- ның магазинине идик-хейи пл- бер-сэмдар, карактары сазыр- чык, киж көөр жөвир-дүрү чок апарган кирип келгеш, адаа турган сакы амыкча- ларга шорлуп, Саджыларга чадчаан:
— Мээң угу-дөүмүнү калчип билбес силер. Караам көсүк, кулаам дымчы, утку хамчы уруу-дур мен. Ак-Бөдик ба- жинда алды дийтиг азам бар. Хайыракан кырында хаан дийтиг азам бар. Мени бак чаннаан сажыкынд шорзуу, чок болза сажын шыкнаар, чок болза кара довурак ал- дынга хомдурер. Кол ажилым хонук кысыр, туразында Чыл- бак уруу-дур мен. Кымың чүзү бүрүл берди. Менээ бүтү чүеңи сөңөн турган. Ону чүлө мен билер мен — дээш- ле адаа турган кижилерден эгенир-чааланыр, мыйлар-чо- ваар сөткүл-даа чок, хам- нар оттуңу шугула-ла тур.
Саджыг уруулар шуут тү- векинген хөвирлэг, ча- дал-чадал кааш бир шыл кы- зыл арага тусту каалты. Ам кээп демги боду чарлаттыган «хамчысы», аксы хак дээш ки- жок болган сондод, үнө ха- лааш куудумуңу куду шош- куп-ла кадым. Магазинден үнүп келгеш, хайыраан көрүп турарымга, бир малчин ки- жиде ужурашкан алган: — Силер- ниң мындаа чок болган уруу- чарың хонуну татыг кысып бээр мен, өнөп даштынга, уруп каан шоодай дег, бажы чок чүе корген мен, ол анаа эвес болгаан, мени мыйла- ла чик машина-биле ап алыр сен — деп шуугаан тур. Демги мал- чин чоогумга чөдип кээрге ай- тырдым:
— «Хамчы» чүңү хамнал тур?
— Өдүм-чидим болураа ың- ды улус амыраар чүе шыка- жыл. Мен-даа ыңды улуска бузуревес киж мен ийин — дээш, орун уламчылап чоруп кадым.
Чоокта чаа мындыг тавар- ылаа база болган. Хандагайты чурттуг анык уруг арааш хөсрөтөн мөңгөн. «Караа ко- сү, кулаа дымчы» Херемма- даа оон кайын чыда калыр, мөңгөн кижини сыртынын бажыга кээп ол тура каап- чыл, «менээ сөңөн турган» — деп эргн арызын иралап эг- лөөн. Уругуң 7 хонуну кы- сыр киж мен дээш чөмчн дээжинде негеп алган. Ыңчал олурган, уругуң идик-хевин улуткаар болза эки-дир, бээр экиликтер мен таарыштыр кааптайын дээш ап алган. Уда- ваанда уругуң идик-хевин бо- луд кедип алган чоранын улус көргөн.
Солгур биле Хандагайты аразында эррп чоруп турар хава ыт бар-дыр. Дүс ол оруктап эрткен кижилерге кончуг багай. Арыг кыдындаа сөмдөр баштыг каай киж бар, чолаачыларга эки чүе көрүсөпс. Бора-Шайда ийн баштыг хула бар. Ол база-ла Хереммааның асылдан үгөн өсөст-дир. Мыйраңы бичи уруулар кортукач чүе дег. Ыңчал-даа мөңгөн алы кааптар, ыңды чоруп болган- на чок таваржы бээр. Ону ча- ла, хонук кымыстырып, ооң мөг аксынга, көрө тура-ла, ал- дып турар Кегжир-оол, Мар- тай... дээш шыкш кижилер бөз бар. Олар амыды- ранын чик аргазын дилээш Хереммааның сыртыкы- жинга түттүнүп, алгы-кежин, ашпа-тегерини-даа сөңөн ту- ралар.
Хонук кысыр, караң көр- түр, хуваашаар. Херемма- дар чачыс ол эвес. Ыңчал кижилер дээрге амыдыралаа орун тылаан, чангыс ай бажыг туруш чок, чик арга дилеп чорур, шаарлаанчак кижилер-дир. Олар бичи аразы- ста, эвээш-даа бол, бар. Амыдыралаа ыңды өвүр-хө- вөр бичин нитилданыске таарышпас. Бичин ажил- лич кижилерине аша шуут удуу, ыңды улусту амажит- назын олар негеп турар.
М. МОНГУШ.

АЖЫЛЧЫН МЕРГЕЖИЛГЕ БЕЛЕТКЕЛ

Кызыл хоорайың школа- ларынч устук класстар өөр- никчилеринч өртем-техниктиг конференция болган. Ук конференция «Эртем, техника болгаш бугураа» деп респу- бликада эрлп турар. Бүтү- зөйлөсөшкөндө, бир кез- ни, Конференцияга школа- чылар илеткелдерин кылган.
— Мен саджы ажилдамын, ийил алган мен. Ол мергежилди шигээ- дип алырынга белеткенин ту- рар мен. Туудутж, механиз- тор, даарыкчы дээш өске-даа мергежилди кижилер-биле бир дөмөй, совет саджыны ий- тиле ажилгыт үзгөн бугу- руп турар. Саджылашкыны амы чөңиң илеткелдерине дүшүр чордуар, садип алыкчыларга чогуур сүмөн бээр болгаш оларынч хөргө- лөдери, негеделерин дүргө, чогуучалыг хандыраы — са- джыларынч хүлээлгези — деп, оңу классчы Елена Гу- сарева илеткелге чугаалаа.
«Тыва автотранспорт» бугу- ралге каттыжышкынын төвү- гүзү, совет автомобиль үлөт- түрүң чөдипкинери, чайгы күш-ажычы практикасында өөр- никчилеринч ажилдамынч- лары дээш өске-даа темаларга илеткелдерин кылганнар со- уугурадыг дыйналар.
Совет Эвкселдини Маалыры Бухтуя аттыг бир дугаар школынч 20 хире өөрникчи- даарымыга фабрикамыга уругулар хөйлөдери, бөртү- гөштери даарып, бугураа- ның айда планынч 3,7 хуузу күсөткен. Эш-өвүнүң кызы- мак ажилынч дугайында ды- надыгы Тая Рянина кылган. Ханы утка-шынарыг, солун илеткелди кылган дээш шаңналдарын хоорайынч бир дугаар школазынч өөрник- чин Тая Рянинаг, үш дугаар

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааша. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.
Корум-турум, этика болгаш эстетика айтырмаларын сайгар- ган хураалар кварталга удаа- дараа болулаар. Чоокта чаа ада-илеринч нити хураалыга башкылар Чаң-оол Ондар «Ты- ва улусчу педагогикалык хөг- жүдөш», Вера Ондар «Ада-и- ниин уруглар кижизилдигине хамаарышкы» деп темаларга лекцияларын номчаа. Ада-ил- дер уруглар кижизилдигинч дугайын хандыр билеп, олар- ның мөзү-шнар, эки чалчыл- дар кижизилдигине канчар кичилгнч салып турарын чу- гаалааш, арга-методун со- лүшкннар. Амдыралын, сол- ун утка-шынарыг дөңк, бе- селдери кылып берип, темал- ыг кескелеринч хурааларын эртинер турарын дээш агит- тор, пропаганда башкыларга агиткаториг чурттаачыла- ры өөрп турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.

УДАА-ДАРАА БОЛУГААР

Сүт-Хол суурда ортумак школа ада-илер-биле докта- мал харылааш. Башкылар Ольга Ондар, Вера Ондар бо- тарынга бажыгланган «Аян» агиткаторига хамаар- жыр кварталдыг чурттаачылар- ыга политиктиг кичилдеринч график суугар эртинер, пед- агогика, школа болгаш өг-бүлө кижилерине хамаарыш- каан лекцияларын номчул, бе- селдери кылып берип турар. Ылаңгыя бичи уругларын коммунист мөзүшнэра кижилерине утганган лекция- ларын, ажилчугааларын чурт- таачылар сонугура турар.